

УДК 343.982.9:343.347

Полях Анатолій Михайлович –
кандидат юридичних наук,
професор кафедри криміналістики
та судової медицини Національної
академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ СЛІДІВ ЗАПАХУ В МЕЖАХ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИКІВ

Визначено аспекти використання слідів запаху під час розслідування злочинів у сфері обігу наркотиків. Доведено можливість застосування цих слідів як засобу встановлення осіб, які причетні до безконтактного збуту наркотиків (безпосередніх закладників подібних предметів), які залучають інших до перевезення наркотиків за певну винагороду, не інформуючи про справжній вміст цих передач, а також причетних до постачання наркотиків через державний кордон України.

Ключові слова: сліди запаху; безконтактний збут; контрабанда; наркотики; одорологія.

Незаконний обіг наркотичних засобів постійно трансформується. Злочинці використовують різноманітні схеми переміщення наркотичних засобів через державний кордон України, маскуючи їх під товари або предмети, а надто у випадках так званої безгосподарної контрабанди. До перевезення заборонених речовин залучають осіб, щодо яких під час здійснення прикордонного та митного контролю зазвичай не виникає підозр, та які за певну винагороду погоджуються доправити їх до пункту призначення, не знаючи про реальний вміст «передач». Але найбільш загрозливою тенденцією слід вважати безконтактний збут наркотичних засобів, коли їх заздалегідь залишають у так званих схронах, а

пізніше, після оплати, їх місцеперебування в зашифрований спосіб повідомляють покупцві.

Для забезпечення об'єктивного і якісного розслідування злочинів, зокрема у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, правоохоронці мають застосовувати різноманітні методи документування цього виду злочинної діяльності. Одним із важливих напрямів є використання засобів виявлення та зберігання їх слідів. Традиційно такими вважають сліди запаху, що мають такі властивості, як стійкість і незмінність.

За своєю ідентифікаційною значущістю сліди запаху є аналогічними до слідів рук. Водночас сліди запаху мають суттєву перевагу: людина їх не сприймає і, відповідно, не контролює. Як відомо, кожній людині притаманний індивідуальний запах. Злочинець не сприймає власний запах, не контролює його, а отже не намагається його знищити. До того ж, навіть бажаючи того, злочинець не зможе не залишити сліди запаху на місці події, так як практично у всіх випадках він контактує з предметами обстановки місця події [1, с. 222].

Використання слідів запаху в криміналістиці становили предмет дослідження для В. Д. Басая, Р. С. Белкіна, П. Д. Біленчука, О. А. Кириченка, Н. І. Клименка, Р. М. Мазитової, О. М. Щитнікова та інших науковців, які створили наукові засади означеного вчення [2, с. 4-14].

Термін «слід запаху» в літературі наукового спрямування має різний зміст. Запах становить особливий вид газоподібних речовин (ультраоб'єктів, точніше – ультрасубстанцій), які в процесуальному аспекті мають назву ультраречових доказів [3, с. 95]. Тому сліди запаху як різновид газоподібних речовин наділені всіма фізичними властивостями останніх. Найбільш повно фізичні властивості слідів запаху людини були досліджені Р. М. Мазитовою, В. Н. Охотською і Б. У. Пучкіним у монографії, присвяченій дослідженню питань моделювання нюху живих істот [4, с. 34-40]. Згодом М. В. Салтевський піддав детальному аналізу ці властивості вже в аспекті проблем криміналістичної одорології [5]. Було зазначено, що сліди запаху мають такі фізичні властивості газоподібних речовин як летючість, розчинність,

адсорбція, розбавлення і дифузія. Урахувавши дані з наведених джерел, В. Д. Басай удосконалив виклад сутності цих властивостей [6, с. 68-84; 7, с. 190-320]. Зрештою, розглядаючи наукові позиції вчених-криміналістів щодо використання слідів запаху в правоохоронній діяльності, необхідно додатково звернутися до питання щодо їх використання в протидії контрабанді наркотичних засобів.

У криміналістичній науці запахові сліди вважають різновидом матеріальних (субстанціональних) слідів. Летючість слідів запаху – це здатність молекул запаху випаровуватися, тобто переходити з твердого стану в газоподібний. Випаровування відбувається за будь-якої температури, однак швидкість його залежить від природи речовини і зовнішніх умов: у разі підвищення температури або посилення вітру випаровування збільшується. Отже, сліди запаху довше зберігаються взимку, ніж улітку; в закритому приміщенні за відсутності протягів, аніж на відкритій місцевості чи за наявності вітру тощо [2, с. 19].

Сліди запаху становлять особливу групу, споріднену зі слідами-речовинами в трасології, водночас відрізняючись від них. Щонайпершою їх відмінністю є те, що вони невидимі, не мають усталеної зовнішньої форми, нестандартні за своїми властивостями, а прийоми і засоби їх виявлення досить специфічні. Наприклад, від звичайних трасологічних слідів їх відрізняє наявність фізичних властивостей, про які необхідно знати для успішного їх використання [1].

Отже, слід-джерело запаху може нести кілька видів інформації: одорологічну (запаху), ідентифікаційну (за формою розташування джерела запаху) й видову (субстанціональну), що дозволяє висновувати про якість запахового джерела та його носія [8].

Як сліди пострілу на руках того, хто стріляв, або наркотичних засобів на стінках шприца, так і запахові сліди візуально не виявляються. Кількісний вміст пахучих речовин в цих слідах не піддається зважуванню та аналізу приладовими методами. За цими ознаками запахові сліди часто розглядають і як різновид мікрооб'єктів. За такого підходу, запаховий слід

суб'єкта – це мікрокількість пахучих речовин; запахоносії, що визначають індивідуальні та групові особливості людини, межі якого позначені концентрацією речовин, достатньою для сприйняття запаху біодетектором.

Сліди-запахи (нефіксовані сліди запаху) є газоподібною сумішшю повітря з молекулами пахучої речовини. У цьому випадку безпосереднє джерело запаху відсутнє, а його запах залишився. До таких слідів відносять відокремлені й такі, що перебувають у газоподібному стані, матеріальні частки (молекули) предметів, речовин, різних виділень людини.

Наявність молекул речовини в певному місці утворює слід запаху, який «тягнеться» за об'єктом-носієм як шлейф (наприклад, органічний розчинник, який застосовують під час незаконного виготовлення наркотичного засобу). Такі сліди містять якісну інформацію про джерело і подібні до слідів-речовини, відрізняючись від них тим, що в місці виявлення слідів запаху відсутнє його джерело.

Криміналістичне використання запахових слідів, сконцентрованих у повітрі, є вкрай обмеженим. Вони існують зовсім нетривалий час (кілька хвилин), а потім розсіюються в просторі й практично зникають, тому їх може бути використано лише в процесі роботи «за гарячими слідами». Пролонгації можливості отримання необхідної доказової інформації з таких слідів на місці їх виявлення може сприяти їх швидке вилучення та консервування.

Сліди-джерела запаху можна поділити на дві підгрупи: сліди-джерела запаху людини і сліди-джерела власного запаху. У слідчій та оперативній практиці найбільшого поширення набули сліди-джерела запаху людини.

Визначимо напрями використання слідів запаху під час протидії незаконному обігу наркотичних засобів. Найчастіше йдеться про встановлення осіб:

- які здійснювали так звану «закладку» наркотиків під час їх безконтактного збуту;

- причетних до вміщення наркотиків у поштові відправлення;

- які залучають інших до перевезення наркотиків, серед іншого через державний кордон;

які відправляють наркотики, маскуючи їх у різних предметах без залучення інших осіб, серед іншого через державний кордон.

У провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів запахову інформацію про людину можуть нести різні матеріальні об'єкти:

а) відокремлені від тіла людини тверді й рідкі частки – шматочки тканини, волосся, кров, потожирова речовина та інші виділення, пов'язані з фізіологічною діяльністю людини;

б) предмети, що перебувають у постійному контакті з людиною: одяг, взуття, особисті речі;

в) об'єкти тимчасового контакту з тілом людини – речі матеріальної обстановки, поверхні яких торкались особи безпосередньо або опосередковано в процесі вчинення злочину, предмети праці та інструменти (наприклад, запахів сліди людини утворюються в момент безпосереднього доторкання до шприців чи упакування, де містяться наркотики) сумки чи інші предмети, де перебувають наркотики.

Сліди-джерела власного запаху – це всі матеріальні предмети, що тією чи іншою мірою наділені властивістю летючості й тому постають джерелами запаху.

Фізіологічні особливості людини, її психічний і фізичний стан (підвищена пітливість, екстремальна ситуація, що призводить до інтенсифікації фізіологічних процесів у організмі, фізичне навантаження), а також загальний рівень гігієнічної культури впливають на інтенсивність утворення запахових слідів і терміни їх збереження [2, с. 20-25].

Необхідно відзначити, що джерелами слідів запаху не можуть слугувати предмети, поверхня яких уражена пліснявою або грибок, а також ті, що зазнали гнильних змін, можливих для наркотичних засобів рослинного походження.

Важливим чинником, що визначає можливість отримання достатньої інформації, яка має доказове значення під час розслідування проваджень про незаконний обіг наркотичних засобів, є збереження слідів запаху, зумовлене властивостями об'єкта-носія запахового сліду, атмосферних факторів, фізіологічного стану людини тощо.

Сутність проведеного дослідження запахів слідів людини дозволить використати їх для встановлення:

учасників незаконного обігу наркотиків;

індивідуального запаху однієї особи з-поміж слідів запаху з різних місць вилучення наркотиків;

належності предметів (пакунків та інших предметів з наркотиками) конкретній особі;

додаткових даних для комплексного дослідження криміналістичних об'єктів-запахоносіїв.

На цей час з причин об'єктивного (відсутність необхідної матеріально-технічної бази або відповідних фахівців) і суб'єктивного характеру (складність робіт, невизнання значущості певних слідів) працівники правоохоронних органів надають перевагу слідам, віднесеним до групи слідів відображення.

З урахуванням того, що виявлені сліди запаху на місці події допомагають визначити об'єкти, з якими злочинець міг контактувати в процесі вчинення злочинів у сфері обігу наркотиків, існує можливість проведення досліджень слідів запаху для отримання інформації доказового характеру з подальшим її використанням як доказів у кримінальних провадженнях. У розслідуванні проваджень зазначеної категорії найбільш важливе значення мають дані, отримані під час огляду (місця події та об'єктів), а також обшуку і тимчасового доступу до речей та документів підозрюваного (за місцем проживання, роботи, вчинення злочинних дій та інших місцях).

Збирання ймовірних носіїв слідів запаху людини слідчий здійснює самостійно, якщо він володіє такою методикою, або за допомогою спеціаліста, найчастіше фахівця-одоролога експертного підрозділу. На жаль, формат наукової статті не дозволяє детально зупинятися на методиках та особливостях збирання слідів запаху, що залежать від місця й предмета (у квартирі чи іншому закритому приміщенні, зі слідів рук чи ніг, залишених на землі, піску й інших сипучих поверхнях, з дверної ручки чи інших сферичних поверхонь, з дрібних об'єктів і мікроб'єктів, зі слідів крові, поту, слини й інших виділень людини, а також волосся тощо) [3; 6; 9-11]. Лише зазначимо, що

вилучення слідів запаху має бути детально зафіксовано в протоколі огляду місця події чи іншої слідчої (розшукової) дії.

З метою зберігання слідів запаху злочинців, які причетні до злочинів у сфері обігу наркотиків, а також інших предметів і товарів, при експертних підрозділах поліції МВС України вбачаємо доцільним створення відповідних колекцій (запахотек).

Маємо констатувати, що результати експертизи слідів запаху людини набувають доказового значення лише за умови виконання слідчим і експертами комплексу правових, організаційних і методичних заходів, як-от:

а) організація правильного вилучення, зберігання і транспортування запахових об'єктів (предметів-носіїв слідів запаху людини, зібраних з них проб запаху, зразків);

б) процесуальне закріплення виявлених та вилучених об'єктів, імовірних носіїв слідів запаху людини (отримання зразків для порівняльного дослідження) в протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії;

в) проведення дослідження компетентними та кваліфікованими експертами, які пройшли навчання в межах експертної спеціальності та мають право на самостійне здійснення судової експертизи слідів запаху людини;

г) дотримання методичних принципів проведення ольфакторних досліджень під час судової експертизи;

д) належне процесуальне оформлення результатів експертного дослідження;

е) можливість проведення додаткового і повторного дослідження об'єктів експертизи.

Щоб знизити недовіру опонентів до можливостей криміналістичної одорології, необхідності ведення запахотеки та її використання в практичній діяльності правоохоронних органів, доцільно навести дані про незмінність та індивідуальність слідів запаху, які можуть зберігатись понад п'ять років у зразках поту і крові людини.

Таким чином, сліди запаху слугують цінним і надійним джерелом доказової інформації, що дозволяє правомірно використовувати їх під час розслідування злочинів у сфері обігу

наркотичних засобів передусім як засіб встановлення осіб, причетних до безконтактного збуту наркотиків (які здійснюють закладки таких предметів), а в окремих випадках осіб, причетних до незаконного перевезення наркотичних засобів через державний кордон України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін.] – Київ : Центр учб. літ., 2015. – 544 с.
2. Коросташова Т. О. Курс лекцій з криміналістики. Основи одорології / Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова, О. С. Тунтула ; [за наук. ред. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 56 с.
3. Кириченко А. А. Основы юридической одорологии (теорология, правовая процедура, методика) : монография / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, А. М. Щитников. – Ивано-Франковск ; Мн. : Плай, 2001. – 768 с.
4. Мазитова Р. М. Обонаяние и его моделирование : монография / Р. М. Мазитова, В. Н. Охотская, Б. У. Пучкин. – Новосибирск : Наука, 1965. – 119 с.
5. Салтевский М. В. Криминалистическая одорология. Работа с запахowymi следами : лекция / М. В. Салтевский. – Київ : КВШ МВД СССР, 1976. – 46 с.
6. Басай В. Д. Основы криміналістичної одорології : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Басай Віктор Давидович. – Київ, 2003. – 652 с.
7. Кириченко А. А. Криминалистика. Полный комплект учебно-методического обеспечения повышения квалификации следователей : учеб. пособие / А. А. Кириченко, В. Д. Басай. – Одесса : НИ РИО ОИВД, 2001. – 332 с.
8. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Ч. 1 / М. В. Салтевський. – Харків : Основа, 1999. – 416 с.

9. Биленчук П. Д. Криминалистическая одорология в раскрытии и расследовании преступлений: метод. пособие / П. Д. Биленчук, Н. С. Золотарь. – Киев : РИО МВД Украины, 1994. – 60 с.

10. Кириченко А. А. Собираение и возможности использования микрообъектов и следов запаха в уголовном судопроизводстве : учеб. пособие / А. А. Кириченко. – Симферополь : РИО КИЭХП, 1998. – 208 с.

11. Підготовка собак-детекторів для проведення одорологічних досліджень : метод. реком. / А. О. Єрмолаєва, О. Я. Буднік, О. П. Михальський, Ю. М. Наняк. – Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2010. – 28 с.

Anatolii Poliakh – Ph.D in Law, Professor of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs

Use of Odor Traces in Combating the Drug Trafficking

The possibility of using odor traces during the investigation of crimes in the sphere of drug trafficking is proved. In particular, it is possible to use such traces as a means of identification of individuals involved in contactless drug sales (persons directly laying such items); in certain cases – individuals involved in transborder drug delivery (so called «ownerless cargo») and individuals involving other persons in drug trafficking for a certain fee without informing about real content of such «transfers».

It is noted that information about a person can be carried by different material objects:

a) solid and liquid particles separated from human body – pieces of cloth, hair, blood, sweat and fat substances and another excretions of human physiological activity;

b) items of constant human contact – clothes, footwear, private things;

c) objects of temporary contact with human body – things of material environment, surfaces touched directly or indirectly in the

process of crime committing, objects of labor and instruments; for example, human odor traces are created by direct contact with syringes or drug package, bags or other objects containing drugs.

Keywords: odor traces; contactless sale; smuggling; drugs; odorology.

Полях А. М. – кандидат юридических наук, профессор кафедры криминалистики и судебной медицины Национальной академии внутренних дел

Использование следов запаха при противодействии незаконному обороту наркотиков

Определены аспекты использования следов запаха при расследовании преступлений в сфере оборота наркотиков. Доказана возможность использования этих следов как средства установления лиц, причастных к бесконтактному сбыту наркотиков (непосредственных закладчиков таких предметов), вовлекающих других в перевозки наркотиков за определенное вознаграждение не информируя о истинном содержании этих передач, а также причастных к поставкам наркотиков через государственную границу Украины.

Ключевые слова: следы запаха; безконтактный сбыт; контрабанда; наркотики; одорология.